

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри

цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту

права, психології та інноваційної освіти

Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

АГРЕСІЯ ТА НАСИЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОРЕЛЯЦІЯ ДЕФІНІЦІЙ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.134>

© Чернописька В., 2023

Здійснено, на основі наявних наукових підходів, філософсько-правову кореляцію дефініцій “агресія” та “насильство”. Відзначено, що агресія органічно пов’язана з насильством і є його природною основою, як для людського суспільства – соціальної матерії базисом є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов’язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

З’ясовано, що агресія – це вид деструкції на рівні біологічної матерії (енергії), яку характеризують доцільність та обмеженість, обумовлені процесом еволюційного розвитку біологічних організмів. Насильство – це вид деструкції на рівні соціальної матерії (енергії), обумовлений психічною природою соціальної взаємодії, соціальна дія (явище), яке пов’язане і є наслідком тільки певних (спотворених) станів людської свідомості. Насильство є видом агресії особливої якості, порівняно з агресією в природі, і трапляється тільки в людському суспільстві. Насильство – окремий випадок по відношенню до ширшого поняття “агресія”, підставою є тільки усвідомлені спотворені психічні стани людини. Поняття “агресія” ширше за поняття “насильство”, воно включає в себе поняття “насильство”.

Ключові слова: агресія, насильство, збройний напад, держава, воєнні дії, загроза, суспільство, нігілізм, індивідуум.

Постановка проблеми. Сучасна дійсність примушує правників, зокрема філософів права, по-новому поглянути на проблему агресії та насильства у світі. Суспільства перехідного (транзитного) типу, до яких належить й українське, є сприятливим простором для актуалізації феномену агресії: у суспільствах зазначеного типу відбувся ускладнений розрив із соціальним устроєм та світоглядними орієнтаціями попереднього типу, проте незавершеними залишаються процеси становлення нової соціальної архітектоники та світоглядних орієнтацій, які б відповідали якісно новому етапу суспільного розвитку. Логічно, дані факти сприяють утвердженню нігілістичних світоглядних орієнтацій, поляризації суспільства. Тому, проблема філософсько-правового дослідження феномену агресії у сучасній соціокультурній динаміці є дискусійною і вимагає дослідження. Саме філософія права здатна осягнути сутність сучасних викликів, які постають перед людством загалом та перед

нашою державою зокрема, та запропонувати стратегії цивілізаційного розвитку, здатні упередити та мінімізувати прояви агресії на шляху розвитку людства у XXI ст.

Аналіз дослідження проблеми. Складність дослідження агресії зумовлена різновекторною й міждисциплінарною спрямованістю даного явища. Проаналізувати цей феномен намагалися з біологи, психологи, психіатри, філософи, соціологи, педагоги, релігієзнавці, правники тощо. У науковій літературі можна знайти багато аспектів вивчення означеної проблематики, але в здебільшого вони торкалися окремих елементів, проявів феномену агресії. Аналізуючи наукові здобутки з вивчення феномену агресії останнього часу, слід відзначити, що сучасні погляди науковців на проблему агресії можна виокремити на кілька рівнів: філософський (Є. Гальона, Л. Котляров, Н. Чеботарьова), правовий (Р. Благута, Т. Гарасимів, Х. Максим, О. Петечел, І. Смазна, М. Тацій, Н. Тужеляк, О. Храмцов), психологічний (С. Кравчук, В. Крайнюк, І. Мазоха, З. Спринська, С. Третьяков), зокрема юридичної психології (Т. Ваврик, Т. Морозова, О. Ярош). З огляду на це, у науковому дискурсі не існує єдиної універсальної дефініції цього поняття. Доцільно погодитися з позицією Т. Морозової, що нині не проведено комплексних досліджень, у результаті чого у підходах авторів до побудови пояснюючих моделей агресії домінує категоричність та односторонність [1].

Мета статті: на основі наявних наукових підходів здійснити філософсько-правову кореляцію дефініцій “агресія” та “насильство”, що викликано новітніми соціально-історичними та політико-правовими викликами.

Виклад основного матеріалу. Поняття “агресія” та “насильство” доволі часто ототожнюються в суспільній свідомості як на побутовому рівні, так і на рівні наукового мислення. Згідно із позицією німецького соціолога Н. Еліаса, агресія є тотожною жорстокості й почуттю насолоди від катування людей та руйнування, від певного доведення власної тілесної переваги над іншими [1, с. 96]. Засновник порівняльної етології К. Лоренц мислив, що прояви агресивності і у “півнів, що побилися на “смітнику”, й “у собак, що гризуться”, й “у хлопчаків, що розбивають одне одному носи”, й у юнаків, що розпочинають “в корчмі бійку, вже трішки підфарбовану політикою”, й у тих, хто хапається зопалу за ядерну бомбу, є одна підстава – внутрішньовидова агресія. А це серйозна небезпека, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку” [2].

На сьогодні термін “агресія” вживається надзвичайно широко у наукових дискурсі різних суспільних сфер. Так, у сучасних політологічних наукових розвідках агресія кваліфікується як “пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої держави. Такий напад характеризується ініціативою та задумом, а його найнебезпечнішою формою є збройний напад” [3, с. 83]. Офіційного законодавчого визначення на національному рівні даної дефініції немає. В юриспруденції термін агресії певною мірою розроблений міжнародним публічним правом.

Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй 3314, прийнята 1974 р., визначає, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Також цій резолюції у ст. 3 визначено перелік дій, які повинні кваліфікуватися як акт агресії, зокрема вторгнення або напад збройних сил однієї країни щодо іншої, бомбардування збройними силами території іншої країни, морська блокада та інші. Але, згідно зі ст. 4, цей перелік не є вичерпним, що дає змогу Раді Безпеки визначати, чи можуть бути інші акти розцінені як акт агресії [4].

Глумачні словники української мови також переважно розкривають означену нами дефініцію у контексті воєнних дій між двома та більше державами, надаючи їй політичний зміст. Так, Словник української мови агресію пояснює як неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності [5, с. 18]. Аналогічне

визначення міститься і в новому виданні Словника української мови 2010 р., проте уже містить деяке пояснення окремих видів агресії, зокрема інструментальної [6, с. 22].

У військових довідкових виданнях часто під агресією розуміються «насилені військові дії – примусовий вплив на реального чи потенційного противника. Її ознаками виступають: політичний характер цілей і змісту; використання особливої організації (армії та інші збройні формування); застосування спеціальних засобів (зброї); багатоманітність форм реалізації. Виокремлюються два основні види збройного насильства: безпосереднє фізичне використання військової сили і загроза її застосування [3, с. 83]. З огляду на це, агресія ототожнюється з насильством. Окрім цього, у військовій сфері агресія аналізується як окремий випадок насильства “пряме чи непряме застосування збройної сили (“застосування збройної сили” – це один з видів насильства – збройне насильство) однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої, а не навпаки. Хоч й водночас зауважується, що агресія може бути економічною, психологічною, ідеологічною тощо” [7], тобто водночас поняття “агресія” поширюється за межі військової сфери.

Агресія у соціальній сфері виділяється за допомогою гегелівського формулювання дефініції насильства: “...насильство ззовні є своєрідне, що протистоїть особливому, захопленню його власності, нове страждання” [8, с. 179]. Це формулювання можна прийняти та використовувати як фундаментальне у філософії права.

У вищенаведених дефініціях агресії в наявності ототожнення агресії з силою, тобто у цьому випадку вона не має форми збройного насильства, бо ведеться в суспільстві: призводить до “страждання” суспільства – руйнування і незворотних втрат ресурсів у найширшому розумінні.

У сучасних соціально-історичних умовах, коли формується “унітарний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс з автономними закономірностями функціонування та само змінення” [3, с. 84], не можна вже дозволити собі у процесі визначення нагальних соціально-політичних проблем, що настають, на переконання Г. Гегеля, як “покарання”, як явища, в якому людина “не знаходить сама себе”, визначати їх “як зло, як насильство, як чужу силу” [9, с. 68], вважаючи ці поняття тотожними. Нині нагальним завданням наукового дискурсу є об’єктивне та коректне формулювання дефініцій “сила” і “насильство” та споріднених з ними, зокрема й терміна “агресія”. Це повинно сприяти передусім забезпеченню за практичною політикою права бути більше мистецтвом гармонізації та стабілізації, ніж майстерністю дисгармонізації і дестабілізації. Так, під мистецтвом дисгармонізації та дестабілізації слід розуміти “мистецтво” насильства.

Основою чи передумовою насильства завжди виступає нігілізм – “позиція того, хто відкидає все суще, хоч одночасно неспроможний навіть припустити, ніби щось може змінитись на краще, – і тому неминуче приходить до знищення або самознищення” [10, с. 9]. Нігілізм як форма опротестування загально визнаних цінностей часто тісно пов’язаний з психічними захворюваннями. Множинні випадки анархічної та політичної агресивності (тобто насильства) дедалі частіше розглядаються з позиції психіатрії та психології. Коли у суспільстві існують міцні державні та релігійні інституції, психопатологічних виявів нігілізму практично не проглядається. У політичній галузі нігілізм простежується лише тоді, коли суспільні структури втрачають позиції [10, с. 9]. Тобто стають неефективними і не окликаються із суспільними запитами, що обумовлює виникнення нігілізму – насильства над суспільною свідомістю і руйнування фундаментальних духовних цінностей. Нігілістичні філософські переконання є основою для будь-якої соціальної деструкції, а найнебезпечнішими її формами її завжди були війна і терор.

Терор є особливою формою політичного насильства, що визначається жорстокістю, цілеспрямованістю та наганою ефективністю. Ці особливості зумовили широке застосування терору упродовж історичного розвитку людства як засобу політичної боротьби в інтересах держави, організацій чи певних груп осіб. Тероризм – це новітня форма тотальної війни, один з найдавніших методів вирішувати проблеми за допомогою насильства, при цьому “насильства не на полі бою, а здебільшого цілеспрямованого проти мирного населення чи окремих політичних й суспільних діячів. Тероризм – це форма війни” [3, с. 85]. Під час війни, на противагу тероризму, збройне насильство здійснюється у широких масштабах й призводить до великих втрат ресурсів у найширшому розумінні.

Як біологічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства у сфері соціальної. В соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей проти іншої групи людей, має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в природі, і тому в соціалізованому вигляді вже трактується як насильство, хоча досі ніхто не прагнув чітко розділити поняття “агресія” і “насильство”.

Агресія в природі є доцільною необхідністю та проявляється в одних і тих же формах майже без змін, забезпечуючи виживання виду. Агресія в суспільстві – насильство. З розвитком суспільства вона набирає поміркованих форм, завдяки прогресу розподілу функцій, посиленню взаємодії між індивідами, завдяки зростанню їх залежності одне від одного та від технічного апарату [3, с. 87]. Вона виходить поза межі необхідності забезпечення фізіологічного виживання людської істоти та стає соціальною дією, здійснює руйнівний вплив на об’єкт не так фізично, як психічно, підпорядковуючи й руйнуючи його суб’єктивну волю, його світогляд, установки, мотиви діяльності та емоції.

Р. Берон і Д. Річардсон розглядають тваринну агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настановлення [11, р. 27]. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настановлень, і тому це явище складніше, ніж тваринна агресія, тому її доцільно визначати як насильство. Так, тварина здатна до агресії, але не здатна до насильства. Насильство є прерогативою людини як спотворена реакція її організму і особистості на подразнення від оточуючого природного і соціального середовища. Найнебезпечнішими видами цієї спотвореної реакції є нігілізм, тероризм та війна.

У новітніх соціально-історичних умовах виникає нагальна потреба створити таку атмосферу в суспільстві, в якій нелюдська поведінка – насильство, зустрічала б загальний і безумовний осуд, ставала б безумовно невідповідною і безглуздою для суб’єкта, що вдається до насильства.

Згідно з позицією Р. Берона і Д. Річардсона, агресія – це будь-яка поведінка, що містить загрозу або заподіяння шкоди іншим. Вони вважають, що агресивні прояви можна зменшити, якщо створити таку ситуацію, коли в суспільстві: потенційні агресори не зазнають сильного провокування; практично не отримують вигоди від застосування агресії; можливе покарання за агресивні дії буде суворим; імовірність покарання висока [11, р. 11–13]

Як нами зауважувалося, що існує низка визначень агресії, відповідно до яких остання включає в себе намір образи чи образу, спроби завдання тілесних і фізичних ушкоджень тощо. Загалом, у соціальному контексті більшістю фахівців приймається таке визначення: агресія – це будь-яка форма поведінки, націленої на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження [12, с. 11].

Отже, агресію зазвичай розглядають як модель поведінки, і в її межах розглядають тільки ті дії, які заподіюють шкоду або збитки лише живим істотам. Існує й більш широке тлумачення, за якого під агресією розуміються дії, що завдають шкоди не тільки людині або тварині, а й узагалі будь-якому живому чи неживому об’єкту, спричиняє фізичну шкоду людям або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, напругу, страх, тривогу тощо), тобто це цілеспрямована руйнівна поведінка, яка суперечить нормам та правилам співіснування людей у суспільстві [13]. Відповідно до цієї дефініції, агресію можна виокремити на два основних види: фізичну та вербальну (словесну). Під фізичною агресією розуміється такий акт поведінки, який вчиняється за допомогою насильства та руйнування. Під вербальною агресією розуміється такий акт поведінки, яка наносить шкоду потерпілому за допомогою слова (погрози, образи, наклеп тощо).

Агресія органічно пов’язана з насильством і є його природним підґрунтям, як для людського суспільства – соціальної матерії – підґрунтям є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов’язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

Насильство як вид агресії, що відбувається тільки в суспільстві, є продуктом спотвореної, хворої свідомості людини, сумою негармонійно усвідомлених станів – хибно організованої психосоціальної енергії. Носієм психосоціальної енергії може бути тільки людина, бо тільки вона здатна

до “дієвого контролю над неусвідомленими мотивами через усвідомлені цілі діяльності, в досягнення яких вона включається” [11, с. 37].

Висновки. Таким чином, агресія – це вид деструкції на рівні біологічної матерії (енергії), яку характеризують доцільність та обмеженість, обумовлені процесом еволюційного розвитку біологічних організмів. Насильство – це вид деструкції на рівні соціальної матерії (енергії), обумовлений психічною сутністю соціальної взаємодії, соціальна дія (явище), яке пов’язане і є наслідком тільки певних (спотворених) станів людської свідомості. Насильство є видом агресії особливої якості, порівняно з агресією в природі, і трапляється тільки в людському суспільстві. Насильство – окремий випадок по відношенню до ширшого поняття “агресія”, підставою є тільки усвідомлені спотворені психічні стани людини. Поняття “агресія” ширше за поняття “насильство”, воно включає в себе поняття “насильство”.

Підсумовуючи вищевикладене, слід сказати, що питання про походження агресії залишається одним із невирішених до кінця проблем науки. Переважно цей феномен позначають із негативного боку, однак все частіше звертають увагу на позитивні аспекти прояву цього явища. Додаткових досліджень потребують питання вивчення співвідношення понять агресія, агресивність, агресивна поведінка та насильство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Морозова Т. Р. (2001). *Причини, динаміка та способи реалізації агресії у засуджених* : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06; НАВС України. Київ. 18 с.
2. Петечел О. Ю. (2017). Теоретичний аналіз проблеми агресії // *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип. 44. С. 88–102.
3. Лоренц К. Так зване зло. До природної історії агресії. URL : <https://samoosvita.in.ua/konrad-lorents-tak-zvane-zlo-do-prirodnoyi-istoriyi-agresiyi-konspekt-knygu> (дата звернення: 12.02.2023).
4. Шаблінський І. (2004). “Агресія” і “насильство” – поняття не тотожні // *Політичний менеджмент*. № 5. С. 82–91.
5. Резолюція 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року “Про визначення агресії”. URL : [http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20\(XXIX\)](http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20(XXIX)). (дата звернення: 12.02.2023).
6. *Словник української мови* : в 11 томах. (1970–1980) / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР; гол. ред. кол. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка. 1970–1980. Т. 1. 1970. 799 с.
7. *Словник української мови* : у 20 т. / уклад. : Л. Л. Шевченко та ін. (2010). Київ : Наукова думка. Т. 1: А-Б. 911 с.
8. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. (2012). Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір // *Український науковий журнал “Освіта Регіону”*. № 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (дата звернення: 12.02.2023).
9. Гегель Г. В. Ф. (2004). *Феноменологія духа*. Переклад з німецької П. Тарашук. Київ : Видавництво Соломії Павличко “ОСНОВИ”. 548 с.
10. Краус В. (1994). *Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії* / пер. з нім. М. Павлюка. Київ : Основи. 124 с.
11. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p.
12. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. (2011). *Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти*. Харків : Майдан. 244 с.
13. Fromm E. (1990). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco. 521 p.

REFERENCES

1. Morozova T. R. (2001). *Prychyny, dynamika ta sposoby realizatsii ahresii u zasudzhennykh*. [Reasons, dynamics and methods of aggression in convicts] : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.06; NAVS Ukrainy. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].
2. Petechel O. Iu. (2017). *Teoretychnyi analiz problemy ahresii*. [Theoretical analysis of the problem of aggression]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. Vol. 44. P. 88–102 [in Ukrainian].

3. Lorents K. *Tak zvane zlo. Do pryrodnoi istorii ahresii*. [The so-called evil. To the natural history of aggression]. URL : <https://samoosvita.in.ua/konrad-lorents-tak-zvane-zlo-do-pryrodnoyi-istoriyi-agresiyi-konspekt-knygy> (Accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
4. Shablinskyi I. (2004). *“Ahresiia” i “nasylystvo” – poniattia ne totozhni*. [“Aggression” and “violence” are not identical concepts]. *Politychnyi menedzhment*. No. 5. P. 82–91 [in Ukrainian].
5. *Rezoliutsiia 3314 Heneralnoi Asamblei OON vid 14 hrudnia 1974 roku “Pro vyznachennia ahresii”*. [Resolution 3314 of the UN General Assembly of December 14, 1974: On the definition of aggression]. URL : [http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20\(XXIX\)](http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20(XXIX)) (Accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
6. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh*. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. (1970–1980). Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSS Hol. red. kol. I. K. Bilodid. Kyiv : Naukova dumka Publ. Tom 1. 1970. 799 p. [in Ukrainian].
7. *Slovyk ukrainskoi movy : u 20 t. / Uklad. : L. L. Shevchenko ta in.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes]. (2010). Kyiv : Naukova dumka Publ. T. 1: A–B. 911 p. [in Ukrainian].
8. Pylypchuk V. H., Dzoban O. P. *Problema ahresii i nasylystva: svitohliadno-informatsiyni vymir*. [The problem of aggression and violence: worldview and information dimension]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal “Osvita Rehionu”*. No 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (Accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
9. Hehel H. V. F. (2004). *Fenomenolohiia dukha*. [Phenomenology of spirit]. Pereklav z nimetskoi P. Tarashchuk. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “OSNOVY” Publ. 548 p. [in Ukrainian].
10. Kraus V. (1994). *Nihilizm sohodni, abo Terpliachist svitovoi istorii*. [Nihilism today, or Patience of world history] / Perekl. z nimetskoi M. Pavliuka. Kyiv : Osnovy Publ. 124 p. [in Ukrainian].
11. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p. [in English].
12. Dzoban O. P., Pylypchuk V. H. (2011). *Informatsiine nasylystvo ta bezpeka: svitohliadno-pravovi aspekty*. [Informational violence and security: ideological and legal aspects]. Kharkiv : Maidan Publ. 244 p. [in Ukrainian].
13. Fromm E. (1990). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco Publ. 521 p. [in English].

Дата надходження: 01.12.2022 р.

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Assoc. Prof.,

Department of Civil Law and Procedure
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education

Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

AGGRESSION AND VIOLENCE: PHILOSOPHICAL AND LEGAL CORRELATION OF DEFINITIONS

In the article, on the basis of available scientific approaches, the philosophical and legal correlation of the definitions of “aggression” and “violence”. It is noted that aggression is organically connected with violence and is its natural basis, as for human society – social matter is based on the natural environment, in particular, living matter, in which aggression is a mandatory attribute. However, aggression as a phenomenon is not identical to violence, just as living matter and social matter are not identical.

It was found that aggression is a type of destruction at the level of biological matter (energy), which is characterized by expediency and limitation due to the process of evolutionary development of biological organisms. Violence is a type of destruction at the level of social matter (energy), caused by the mental nature of social interaction, a social action (phenomenon) that is associated with and is a consequence of only certain (distorted) states of human consciousness. Violence is a type of aggression of a special quality compared to aggression in nature and occurs only in human society. Violence is a special case in relation to the broader concept of “aggression”, the basis of which is only the perceived distorted mental states of a person. The concept of “aggression” is broader than the concept of “violence”, it includes the concept of “violence”.

Key words: aggression, violence, armed attack, state, military actions, threat, society, nihilism, an individual.